

TARTU MÖLISEB

Hirmu(s) semiootika

30PLUS / SEPTEMBER 2016

INDREK GRIGOR

ILLUSTRATSIOON: TAAVI OOLBERG

Hirmu(s) semiootika

Indrek Grigor

Illustratsioon: Taavi Oolberg

30+ peatoimetaja Asso Puidet, kes oli sunnitud ajakirjanduse õpingute käigus kohustuslikus korras kuulama sissejuhatust semiootikasse, on sealtsaati semiootikale ette heitnud tole hoomamatust, kuna see üritab ilma igasuguse piiritundeta tegelda kõigega. Absoluutselt kõigega! Selles etteheites on oma töötera.

Kui ma nullindate alul semiootikat õppima asusin, oli meil kursusekaaslastega omavahehises argoos kõige absurdsema semiootilise uurimise valdkonna näitena käibel mükosemioos – ehk seente kommunikatsioon.

See tundus lihtsalt absurdse eneseirooniana, kuni ühel heal päeval leidsin raamatukogus tõsiteadusliku artiklite kogumiku, mis sisaldas immuunsüsteemisemiootika kõrval ka artiklit mükosemioosist.

Semiootiline lävi

Semiootiline lävi ehk küsimus, kas semiootikal on piir, kas on olemas meid ümbritseva tegelikkuse valdkonnad, mis ei allu semiootilisele kirjeldusele, on semiootika baasküsimuste seas tänini aktuaalne. Kas piiranguks on inimkultuur, loomariik, elusloodus?

„Roosi nime”, „Foucault’ pendli” ja teiste krimkade autorina tuntud Umberto Eco akadeemilised esseed on tavaliselt sellele vaidlusele pühendatud artiklite keskmes.

Ameerika semiootik John Deely on aga veendumusel, et saame rääkida ka füsiosemioosist ehk semiootilistest protsessidest eluta looduses. Mida pilliroog kividele ikkagi räägib? Mihhail Lotman alustab oma hirmu semiootikale pühendatud artiklit „Hirmusemiootika ja vene kultuuri tüpoloogia”¹ just sellest kohast. Kui me räägime hirmust kui semiootilise analüüsi objektist, siis millest me ikkagi räägime?

Teiste seas ülalmainitud Eco esindatud veendumuse kohaselt ei ole semiootikal oma ainest – nii nagu ajaloo aineseks on asetleidnud sündmused –, vaid semiootilisus on semiootikute teostatud analüüsi tulemus. Semiootik istub maha ja kirjeldab seente bioloogilisi protsesse kui märkide põhise infovahetuse kaudu toimivat struktuuri ning tulemuseks on mükosemioos.

See väide on teatava määrani tõsi, kuid see fenomen ei ole midagi semiootikale ainuomast, samavõrd saab igasuguste kehade vastastikmõju käsitleda gravitatsiooniseaduste vaatepunktist. Kuid planeetide kokkupõrke ja balletitantsijate kontakti puhul on gravitatsiooniliste ja märgiliste mehhanismide osakaal täiesti erinev.

Lotman täheldab, et kui taandada hirm pelgalt psühhofüsioloogiliseks nähtuseks, saaks hirmusemiootikast rääkida üksnes metafoorses tähenduses. Nii näiteks sattusin hirmusemiootikat guugeldades [blogipostituse](#) otsa, mis kirjeldas hirmusemiootikat läbi auto

---

1 Mihhail Lotman, „Hirmusemiootika ja vene kultuuri tüpoloogia”, Akadeemia 1–3, 5–6 / 2009.

armatuurlaul süttiva, bensiini lõppemist tähistava tulukese, mis tekitab autojuhis hirmu, kas ta ikka jõuab päralt, enne kui kütus lõpeb.

Hirmu keel

Vladimir Nabokovi romaani „Ada” peategelast, psühholoog Van Veeni köidab harukordne haigus kronofoobia ehk hirm aja ees, mida ta peab oluliselt huvitavamaks nähtuseks kui kõrgusehirmu.

Viimase all kannatavat patsienti olla võimalik tornitipust alla hüppama saada, kui teda optilise trikiga veenda, et maapind on vaid tolli kaugusel, ent kronofoobial ei ole midagi pistmist ei kellade, kalendrite ega muude ajamõõtjate või mõõtudega.

Sama moodi rõhutab Mihhail Lotman hirmu abstraktsust. **Hirm, kui me tahame sellest semiootika kontekstis rääkida, ei ole konkreetne tähistaja (armatuurlaul süttinud tuluke), mis osutab hädaohule, ega selle poolt esilekutsutud tähendus (mõtteahel autojuhi peas).**

Kasutades semiootika teorias erakordselt olulise keeleteadlase Ferdinand de Saussure'i väljatöötatud mudelit, kirjeldab Lotman hirmu kui keelt.

Keel on Saussure'i järgi abstraktne struktuur, mis realiseerub kõnes. Tähendus paikneb aga vaid keeles, mitte kõnes!

Üldjuhul mõeldakse tähendusest kui millestki, mis on väljaspool märki ning on märgile justkui peale sunnitud (protsess, mis leiab aset kuskil süttinud tulukese ja autojuhi pea vahel), ent Saussure väidab, et tähendus on märgi osa. Tähendus vajab märki selleks, et väljendatud saada. **Mitte armatuurlaul süttivale tulukesele ei omistata tähendust, vaid tähendus (kütus saab otsa) on tulukese vahendusel leidnud enesele tähistaja.**

Kuid hirmu ei tekita meis ju mitte kütuse lõppemine, vaid selle võimalikud tagajärjed – näiteks hirm autos surnuks külmuda või teeääres hääletades kurjategijate küüsi sattuda. Hirmu kui märgiprotsessi iseärasuseks on tähenduse ehk hirmu liikumine ühelt tähistajalt teisele ja kolmandale. Hirm otsib endale objekti, nii nagu pudelisse suletud džinn peremeest – kui kasutada Mihhail Lotmani kujundit.

Tartu seebi- ja vorstivabrik

Mihhail Lotman keskendus oma hirmusemiootilises analüüsis vene kultuurile, Juri Lotman on hirmu kultuuriliste toimemehhanismide kirjeldamisel käsitlenud **nõiajahti ja Prantsuse revolutsiooni**.²

Haaran siinkohal millegi natuke kodulähedasema järele ning üritan ülalesitatud teoreetilist kirjeldust avada folklorist Eda Kalmre poolt võrdlemisi hästi uuritud [Tartu vorstivabriku juhtumi varal](#)³.

---

2 Juri Lotman „Hirm ja segadus”. Esseed kultuurisemiootikast”. Tallinn: Varrak, 2007.

3 Eda Kalmre „Hirm ja võõravahi sõjajärgses Tartus. Pärimuslooline uurimus kannibalistlikest kuulujuttudest”, Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2007.

1947 tärkas Tartus kuulujutt Soola ja Turu tänava nurgal turuplatsi lähedal varemtes tegutsenud vorstivabrikust, kus olla inimestest vorsti tehtud ja mõningatel andemetel seepigi keedetud. Kalmre viib selle hirmuloo tagasi rahvusvahelise ulatusega jututüübile „Kuum kamber”, mis pajatab kuumast kambrist, kuhu meelitatud inimeselt sulatatud rasv küljest.

Meditsiini arenedes kasvanud huvi ja reaalne vajadus surnukehade järele ning keskaega tagasiviidav usk inimrasva ravivasse toimesse on ilmselt selle jututüübi elulised ajendid. Tänapäevases kontekstis vastab samale jututüübile võõral maal (pigem Aasias kui Euroopas, või kui Euroopas, siis tõenäoliselt mitte eurooplaste poolt) uimastatud turistist, kes hommikul ärkab ja avastab, et talt on neer varastatud. Nii ajasid ka Tartu elajalikkude vorstivabriku äri kaks juuti, kaks venelast ja kaks Venemaa eestlast.

Lotmani (nii Juri kui Mihhaili) järgi on hirmu tekke põhjuseks ebastabiilsus ja teadmatus kõige laiemas tähenduses. Nii kirjeldab Kalmregi kuulujutu kui mõne informandi jaoks tänini(!) tõese loo levimist ja ühiskondlikku mõju informatsiooni üleüldise defitsiidiga, vaakumiga, mis kestis kogu nõukogude perioodi.

Kuulujutud, aga mitte ainult, vaid näiteks anekdoodidki asendasid uudiseid. Nii oli vorstivabriku lugu peale muu tõenäoliselt sotsiaalseks ventiiliks, mille kaudu rääkida Lenigradi blokaadi reaalistest koledustest, mida ametlikus retoorikas käsitleti vaid kui linna kaitsjate sangarlikkust.

Hirmust kui keelest rääkides on aga kõige huvitavam küsimus, kuidas ja millal vorstivabriku lugu käibelt kaob.

Mare Kõivu järgi olla vorstivabriku lugu liikunud täiskasvanute repertuaarist laste õudusjuttude sfääri ning ammendanud end **1970. aastatel**.⁴ Kuid Kalmre argumenteerib, viidates kuuma kambri kui jututüübi pikale ajaloole ning selle tänapäevasele vormile organiröövi kujul, et „vorstivabrikulood” on hoopis erakordselt kohanemisvõimelised ja toovad ilmekalt välja traditsiooni võime muutuva sotsiaalse miljöoga kaasas käia.

Ehk hirm võõra ja tundmatu ees kui tähendus on püsiv ning olude muutudes lihtsalt vahetab tähistajaid. Nii saab 19. sajandi kuumast kambrist sõjakoledustest vapustatud Tartus vabrik. Ning võõramaalastest ärikad asenduvad hirmuvalitsuse tugevnedes KGB agentidega, samal ajal kui Lenigradi turgu varustanud vabrik muutub hakklihamasinaks KGB hoone keldris.

Nüüdseks on kummaline seade, mille funktsiooni keegi ei suutnud tuvastada(!), Pa-gari tänava hoone küljest lammutatud. Kuid sellesama maja lähedal ei maksa telefoniga rääkides siiski teatud väljendeid kasutada. Mehhanism, mis reageeris telefonikõnes konkreetsetele mõistetele, oli olemas juba tšekistidelgi. Kapost rääkimata.

Jääb vaid üle oodata, millal lood kassišalõkki müüvatest mustlastest asenduvad räpastele, siga söövatele kristlastele salaja nende endi suguvendi sissesöötvate moslemitega.

---

⁴ Mare Kõiva „Siis astu aknalauale. – Mängult-päriselt. Tänapäeva folkloorist II”. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv & Eesti Keele Instituut, 1996, lk 166–188.